

STRUKTURALISMUS
V ČESKÉM A SLOVENSKÉM MYŠLENÍ
VÝVOJ ČESKÉHO STRUKTURÁLNÍHO MYŠLENÍ DO ROKU 1930*)

JOSEF ZUMR

Lze říci, že problematika strukturalismu je dána krizí vědy 19. století. Vyrůstá z vědy, problematikou vědeckého bádání je určována a filosofie tu nehraje nějakou hlavní iniciační úlohu. Tato krize je dána krizí dvou hlavních principů, na nichž věda 19. stol. stavěla, a to za prvé krizí *principu evolučního historismu* a za druhé krizí *mechanické kauzality*. Nedomnívám se, že by tato krize byla podmíněna celkovou krizí pozitivismu jako takového, jak se někdy interpretuje. Myslím, že šlo především o tyto dva principy, které se ocitly v krizi. Víme, že pokusy o překonání této krize se dály mimo jiné i na půdě pozitivismu, jak reformou některých jeho stanovisek, tak potom později celé koncepce pozitivistické, měnící se v modernější koncepci novopozitivismu, s níž některé aspekty strukturální jsou v jisté korelaci.

Tato krize propuká intenzivně v 90. letech minulého století a v prvních desetiletích našeho století. Projevuje se téměř ve všech vědách, soustřeďuje se především do fyziky, do biologie, psychologie a některých společenských věd.

Včera zde byla pronesena věta o matematice, jež se podobá krejčímu, který šije své šaty do zásoby. V jistém smyslu tato věta platí i o filosofii. Filosofie přes určité sepětí s vědami, určité podněty, které přijímá z vědeckého poznání, z vědecké metodologie, má svůj vlastní vývoj, svou vlastní zákonitost, která se nekryje s vývojem věd, a často tento vývoj předbíhá. Vztah mezi metodologií věd a filosofickými tezemi se často podobá tomu, jak probíhá absorbování historické zkušenosti v životě člověka a společnosti. Nenastane-li určitá existenciální situace v životě jednotlivce nebo v životě společnosti, je určitá historická zkušenost nesdělitelná z generace na generaci a žije jen jako lhostejný fakt v obecném povědomí nebo ve starých letopisech. Podobně je tomu i s přejímáním filosofických postulatů jednotlivými vědami, a proto lze tedy uplatňovat zde onen poznatek o určitých zásobách, které filosofie vyprodukovala a které často leží celá léta nepovšimnuty. Tak je tomu i s některými filosofickými předpoklady strukturalismu.

Ve filosofii se odehrál pokus o překonání oněch dvou krizových principů ještě dávno před tím, než se ve vědách jejich krize v plné intenzitě projevila. Pokus o překonání evolučního historismu podnikl Hegel v době, kdy tento princip ještě nebyl v plné krizi v konkrétním historickém bádání, svou koncepcí dialektiky. Víme, že Hegelova dialektika ve své původní formulaci byla vystavena kritice již v době svého vzniku, že mnozí vědci pracující v konkrétních vědách ji odníkali jako mystiku, jako něco, co jim nemůže ve vědecké práci konkrétně pomoci. Ovšem je zároveň skutečností, že Marxovým zásahem se z Hegelovy dialektiky stala konkrétní vědecká metodologie, že Hegelova abstraktní dialektika byla přeměněna Marxem v konkrétní dialektiku a univerzální princip konkrétní totality, který dále rozpracovali ve 20. století Lukács a jiní marxističtí teoretikové. Je také faktem, že ve vlastní teoretické rovině dosáhl princip konkrétní totality stupně, kam dosud strukturalismus s výjimkou některých disciplín české a slovenské vědy ve svém celku ve vědách ani ve filosofii nedospěl,

*) Stať je přepisem magnetofonového záznamu přednášky.

i když v jistém ohledu tenduje k pojetí skutečnosti jako konkrétní totality a často pracně objevuje tento princip z vlastní dílčí badatelské práce. Je to jeden z projevů paradoxní dialektiky vědeckého a filosofického poznání.

Druhý princip, který ve vědě dospěl do krize koncem 19. století, byl princip mechanické kauzality. O jeho překonání na půdě filosofie byl však podniknut pokus v téže době jako u principu prvního, tj. počátkem 19. století, a to podle mého názoru Herbartovou metodou vztahů. I když význam této metody zdaleka nebyl takový jako pokus, kterým Marx překonal Hegelovu dialektiku a vytvořil základy nové metodologie věd, a tato metoda byla v rámci strukturalistické metodologie časem překonána, přesto se domnívám, že sehrála ve vývoji právě při překonávání oné krize určitou, a nikoliv nepodstatnou úlohu.

V čem spočíval pokus Herbartův metodou vztahů překonat klasické pojetí kauzality? Herbart vycházel z toho, že klasická formulace kauzality o rovnosti účinku a příčiny je pro vysvětlení vzniku kvalit nepřijatelná, a zároveň vycházel z odmítnutí principu absolutního dění, tak jak jej formulovala německá idealistická filosofie na přelomu 18. a 19. století. Herbartova metoda vztahů stavěla jednak na ontologickém kvalitativním pluralismu, jednak na některých principech matematických, zejména na infinitezimálním počtu. V této metodě je pojem příčiny a účinku relativizován. Příčina i účinek jsou chápány jako komplexy příčin a komplexy účinků. Podmínkou změny, tedy podmínkou vzniku nového není kauzální nexus mezi příčinou a účinkem, nýbrž vztah souhrnné příčiny a souhrnného účinku, kde žádná z příčin nepůsobí izolovaně. U Herbartu jsou ovšem kvality ontologicky dány. V jistém slova smyslu by tedy nic nového nemělo vznikat. Avšak zkušenost učí, že se přece jen objevuje nový účinek, který nebyl v žádné z jednotlivých příčin dán. Kdybychom chtěli tuto závislost vyjádřit poněkud modernějším způsobem, než to učinil kdysi Herbart, mohli bychom říci, že účinek je *funkcí* příčiny. Herbart tak vytvořil koncepci, kterou bychom mohli nazvat *mechanický funkcionalismus*. V metodě vztahů, i když to Herbart taktó neformuluje, je již potenciálně obsažen dvojitý význam funkce: fyzikálně matematický i teleologický, vyplývající ze vztahu k celku; tím se zároveň klade základ pro strukturální myšlení. Je to pochopitelné, neboť Herbartovo řešení vycházelo z tradice leibnizovské, z Leibnizova pluralismu, ovšem z tradice modifikované tím, že Herbart odmítl princip předurčené harmonie, který u Leibnize zajišťoval účelný vztah mezi jednotlivými jsoucnými, a nahradil jej funkční závislostí.

Filosofie tedy připravila již na počátku 19. století do zásoby určitá řešení, zatímco vývoj, který probíhal v jednotlivých vědách, se s těmito řešeními dostával do styku jen občasně a nebyl jimi podstatně determinován, i když se odehrával potenciálně v intencích těchto řešení.

* * *

Nyní dovolte stručně se zmínit o situaci v některých vědách v době, kdy v nich po krizovém období dochází k formulaci nových metodologických principů, v době, kterou jsem vymezil právě rokem 1930, jenž u nás uzavírá první etapu ve vývoji strukturalismu. Badatelé z konkrétních disciplín nechtě prominou, pokud můj přehled, týkající se sfér jejich činnosti, nebude zcela přesný, nebude vyčerpávající, a budou-li v něm případně i nějaké omyly. Jde mi spíše o podání globálního přehledu problematiky, jak vyúsťuje postupně do nových strukturalistických metodických hledisek.

lingvistice se datují počátky nového nazírání na jazykové jevy 80. léty 19. stol. — činností Baudouina de Courtenay, jeho kritikou mladogramatického prismu a koncepcí psychofonetiky. Pokud jde o 80. léta, uvádí se ještě mož- rochu s nadsázkou, ale přece jenom jako zajímavý poznatek, určitá teze rykova z roku 1885, na kterou svého času upozornil Jakobson a jež postu- jednotu synchronního a diachronního zkoumání jazykových jevů, čímž do míry předjala specifický přístup české strukturální lingvistiky, korigující ostranné pojetí této problematiky u de Saussura. Stalo se tak dávno před než byl tento požadavek v konkrétním lingvistickém bádání vysloven. Zde vidíme disparátnost mezi vývojem metodologických postulátů vyslovova- z hlediska filosofie a z hlediska konkrétních disciplín. Konečně se v této slislosti uvádějí starší práce Viléma Mathesia a některých dalších autorů. astní metodologické pozice lingvistického strukturalismu se formují v uce- podobě v druhé polovině 20. let, zejména po založení a v době založení ského lingvistického kroužku roku 1926. První ucelenou a kolektivně vypran- nou metodologickou pozicí obsahují dnes již slavné teze pro pražský sla- cký kongres v roce 1929. Připomeňme si některé hlavní formulace, které kají obecného pojetí metodologických zásad, jak jsou zachyceny v těchto h.

vní teze říká, že „jazyk je chápán jako systém výrazových prostředků za- ných k určitému cíli“. Je tedy funkční, a proto nelze pochopit žádný jazy- ev, aniž se vezme v úvahu systém, k němuž náleží. Tato teze je tedy obecná a ještě nepropracovaná, nediferencovaná metodologicky do po- v jaké se potom dalším bádáním upřesnila. Snad pro konfrontaci by bylo é uvést bohatší definici, kterou o 11 let později podává B. Havránek a která í o tom, že v rámci strukturalismu se jazyk chápe „jako struktura (stavba, vnost) výrazových prostředků, ustálených a účelných (protože ustáleně, enčně plní jisté úkoly neboli funkce) anebo stručněji řečeno chápe jazyk strukturu znaků jazykových, tj. základní řady z říše znaků vyznačené pří- vztahem k realitě. Tato struktura daného jazyka je ovšem institucí sociální funkční“. (Viz Ottův slovník naučný, Dodatky, VI, 1, str. 455, Praha 1940.)

há teze zdůrazňuje, že podstatu a charakter jazyka lze nejlépe poznat ronní analýzou, přičemž se upozorňuje, že nelze klást nepřekročitelné rady mezi touto analýzou a metodou diachronickou, jak to činí např. že- á škola. To je jeden z hlavních metodologických principů, odlišující praž- školu od ostatních; o jeho historické paralele jsem se už zmínil.

ti z obecných tezí mluví o tom, že srovnávací metodu je třeba zaměřit i na hledání společného prazákladu jazyků, ale na vysledování jazykových tur a jejich vývoje.

ší teze odmítá mechanickou koncepci jazykového vývoje a zdůrazňuje, že jazyka je závislý na aktivitě jeho nositelů. Ostatní teze, zčásti velmi po- ě propracované, se týkají konkrétních dílčích jazykových jevů a pro nás ed nemají takovou důležitost.

tezí z r. 1929 je tedy charakteristické to, že je v nich poměrně nízký ů zobecnění metodologických principů a jejich malá diferencovanost, ů pro daný obor nesporně znamená novou kvalitu. Další velký pokrok odologii by bylo možné pro srovnání opět doložit na pojetí Havránkově ōž pramene, kde je jazyk chápán jako složitá, celostně uspořádaná stavba ových jevů, spojených vzájemnými vztahy, hierarchicky uspořádaných říděných do několika plánů. Jednotlivé jazykové prostředky mají hodnotu

jen vzhledem k svému místu v celkové struktuře, přičemž „strukturní vztahy evů jazykových jsou různorodé: jde obecně o alternující opozice, dále o kore- lace (s členy řady příznakové a bezpříznakové), o vztahy závislosti a o poměr znaku a jevu označeného a označujícího“ (tamtéž, str. 456). Podstatná metodo- logická diferenciacie, patrná z této definice, svědčí již o vyspělých metodo- logických pozicích a zároveň o podstatném obohacení těchto pozic v konkrétním bádání, zřejmě také vlivem jiných vědních disciplín a snad i filosofie, i když přesné souvislosti by bylo třeba ještě doložit.

* * *

Jak se staví *estetika* k této problematice? V české estetice existuje asimilo- vaná herbartovská tradice, daná jmény Durdík, Hostinský, z části i Zich, která se vyznačuje v pojmání estetická určitými strukturálně funkcionálními prvky, vycházejícími z metodologických pozic Herbartova pojetí kauzality, o němž byla řeč. Je tu určitá tradice německé vědy o umění, která ve svých počátcích byla rovněž zasažena herbartovskou estetikou (stačí uvést například Hanslicka a Kon- rada Fiedlera), a i když později v Dessoirovi a Utiztovi se vyvíjela jiným smě- rem, přesto výrazný objektivistický zřetel ji do jisté míry stále spojuje s her- bartovskou tradicí. Je tu rovněž skutečnost moderního umění, vůči němuž je přírodovědecká, naturalistická, ale i subjektivistická psychologizující estetika zcela bezmocná. Dále je tu i prudký rozmach strukturní lingvistiky, který v této době ovlivňuje metodologické pozice estetiky a konečně dochází také k setkání s ruskou formální školou, která sama je úzce spjata s lingvistikou. To jsou zá- kladní předpoklady, z nichž česká estetika konce 20. let vychází, s nimiž se konfrontuje a k nimž zaujímá stanovisko.

Všimněme si, jak na tuto situaci reaguje Mukařovský jako průkopník struktu- rálního myšlení v české estetice. V roce 1928 Mukařovský v podstatě přijímá teoretická východiska ruské formální školy, ovšem s určitým historickým vědo- mím souvislostí a českou estetickou tradicí. Mukařovský tehdy svou pozici shrnuje v úvodu k studii o Máchově Máji do těchto metodologických požadavků: Za prvé zdůrazňuje, že umělecké dílo je třeba chápat jako svébytný nereduko- vatelný útvar. Za druhé mechanistický protiklad obsahu a formy je nutno pře- konat dosazením dvojice téma a jazyk (pro literaturu) jako rovnopravných složek materiálu, nebo potom v širším smyslu pojetím dvojice materiál—tvárný postup. Za třetí dochází Mukařovský k zjištění, že estetická účinnost díla spo- čívá ve způsobu organizace materiálu, organizace prvků a částí, z nichž se dílo skládá.

Nad toto pojetí Mukařovský na přelomu 30. let v podstatě nejde, i když se tu objevují ojediněle další prvky vyšších pojetí jako například definice estetické hodnoty, v níž říká, že „estetická hodnota kterékoliv složky uměleckého díla je dána nikoliv její kvalitou jakožto stálá její vlastnost, nýbrž jejím poměrem ke struktuře daného celku“. (Varianty a stylistika, 1930; viz Kapitoly, I, str. 207.) V roce 1931 zavádí pojem uměleckého díla jako znaku, tj. určitého sociálního faktu, sloužícího k nadindividuálnímu dorozumění (Umělcova osobnost v zrcadle díla, Akord IV, 1931). Ovšem vlastní Mukařovského teoretická pozice, jeho vlastní estetickoteoretický badatelský přínos krystalizuje až kolem poloviny 30. let, kdežto v roce, který nás především zajímá, v roce 1930, zůstává hlavní teoretik českého strukturalismu ještě v podstatě na stanovisku ruské formální školy, jak nedávno konkrétně doložil Květoslav Chvatík ve svém doslovu k Mu- kařovského studiím z estetiky.

* * *

všimněme si nyní, jak se objevovaly elementy strukturalismu v *psychologii*. Někdy určitého strukturalního pojetí psychologických jevů se objevují paralelně s empiristickou rovněž v 80. letech minulého století a v této souvislosti bývá připínán Ernst Mach. První zdůvodnění principu strukturalního pojetí podává však Christian von Ehrenfels ve studii *Über Gestaltqualitäten* v roce 1890, který při krátkém psychologickém zkoumání počítkových komplexů tónů a melodií dospěl k tomuto zjištění: „Je mimo pochybnost, že podobnost prostorových tvarů spočívá na něčem jiném než na podobnosti elementů“ (viz: *Vierteljahrsh. für wissensch. Philosophie*, XIV, 1890, str. 260). To jiné, co odlišuje tyto tvary, nazývá Ehrenfels tvarovými kvalitami. Jen na okraj chci podotknout, že Ehrenfels jako žák Brentanův je koneckonců určitým způsobem spjat s leibnizovskou tradicí moderní evropské filosofie a že zřejmě tato tradice měla vliv na formulaci tohoto jeho stanoviska.

Další, daleko ucelenější formulace najdeme o čtvrt století později v díle člena berlínské psychologické školy Koffky, který ve své *Psychologie der Wahrnehmung* z roku 1914 přichází už s celkovou principiální změnou metodické koncepce organizace, v níž požaduje nikoliv výklad vjemů jako syntézy povrchových dat, ale postuluje nutnost vycházet z bezprostředních daností a odvozovat je z vjemů. V roce 1915 upřesňuje tento metodologický program na celou řadu stránek vjemové psychologie a shrnuje jej do těchto požadavků, do těchto tezí: prvotní vjemové zážitky jsou dány v určitých celcích neboli tvarech, jež jsou v podstatě bezprostřední jako elementy a ve vnímání často elementy předcházejí. Tyto prvotní části jsou uspořádány hierarchicky. Za druhé, z hlediska funkce neplatí žádný vztah, popud-počitek, ale vztah mezi popudem a výsledným zážitkem je v podstatě vzájemným poměrem různých psychologických útvarů. Za třetí, stejný vztah, který platí mezi popudem a výsledným zážitkem, platí i na fyziologickou podmíněnost duševních zážitků. Všechny prvotní principy se vztahují i na fyziologickou podmíněnost duševních zážitků. Všechny prvotní principy ve všech případech neplatí již přímý kauzální nexus mezi podnětem a výsledným zážitkem a místo toho je postulován princip jakési širší vzájemné podmíněnosti a souvislosti.

Všechno to v podobném duchu a s podobnými metodologickými stanovisky pracuje i lipští psychologové a lipští psychologická škola tvarové psychologie, která je reprezentována především Hegerem.

Vedle toho je nutno upozornit i na jiné směry, které ovlivňovaly formování strukturalistických psychologických hledisek a které nesouvisí bezprostředně s oběma zmíněnými školami tvarové psychologie. Jde hlavně o Diltheye, který v období principů, nikoliv ovšem na základě psychologie vnímání, přispívá v roce 1894 ve své práci *Ideen über eine beschreibende und zergliedernde Psychologie*. Význam Diltheyových metodologických pozic spočívá především v kritice experimentální přírodovědecké psychologie, která pro svou empirizující empiričnost nemůže rozumět psychologickým jevům, je pouze popisná, nikoliv rozumějící. Tato psychologie, tak jak se pěstovala v druhé polovině 19. století, je na přírodovědě závislá hlavně v tom, že nekriticky přejímá závěry přírodovědeckých hypotéz, které směr jejího bádání podstatně ovlivňují. Jde zejména o hypotézu přírodovědecké kauzality v klasickém fyzikálním významu, hypotézu psychofyzického paralelismu, o postulát konstrukce vyšších duševních jevů z elementů nebo redukce vyšších jevů na asociační procesy, nebo konečně o názor na fyziologické dispoziční podmíněnost duševních jevů. Dilthey vytýká této psychologii, že nebere za předmět svého bádání celou lidskou přirozenost. Proti tomuto atomizujícím metodologickým zásadám zdůrazňuje, že primárně je v du-

ševním dění prožívána spojitost, strukturální vazba všech duševních jevů. Duševní život je spojitost, říká Dilthey, a rozlišování jednotlivých článků je až sekundární záležitost. V pozitivním řešení metodologického problému přejímá však Dilthey místo principu funkcionálně strukturálního principu porozumění, který je zřejmým iracionalistickým prvkem v jeho koncepci, a proto také nebyl v dalším vývoji této disciplíny nějak podstatně uplatňován, i když sám o sobě značný vliv měl (např. v literární kritice).

Ve 20. letech našeho století je již významný proud evropské psychologie orientován antimechanisticky a antinaturalisticky. Všeobecně se přijímá, že za prvotní duševní proces je určitá jednota, jež se nedá pochopit rozložením na atomizované elementy, za druhé, že psychologické jevy nejsou uspořádány podle mechanické asociační závislosti, ale na principu organické nebo strukturální souvislosti, a proto pojem psychologické struktury se stává základním pojmem, za třetí, že místo mechanicky kauzálně je nutné vysvětlovat duševní jevy ze stanoviska genetickoteleologického a funkčního v rámci příslušných struktur. Vedle toho ovšem existuje dosti velká koncepční diferenciací, jsou tu různé biologizující koncepce pracující s entelechií, jsou tu duchovně personalistické koncepce, jsou tu i určité novohegelovské směry pracující s pojmem objektivního ducha atd. Je však nutné zdůraznit, že nejstřízlivějším a nejexaktnějším směrem v psychologickém bádání je právě tvarová psychologie, reprezentovaná oběma zmíněnými školami, berlínskou a lipskou. U nás na ni navazují hlavně badatelé Mihařlo Rostohar a Ferdinand Kratina, působící na brněnské universitě, kteří ovšem v době, o kterou nám jde, tj. konec 20. let, nepřinášejí metodicky podstatně nic nového k obohacení koncepcí tvarové psychologie. Jejich význam spočívá jednak v uvedení tohoto směru do našeho vědeckého života a jednak v jeho aplikaci na konkrétní psychologický výzkum.

Závěrem lze konstatovat, že psychologie ze všech disciplín, které se snažily překonat krizi vědy z konce 19. a začátku 20. století, dospívá v metodologickém ohledu nejdále. Vyvíjí také největší vliv na ostatní vědy, které se ubírají podobným směrem a zajímavé je, že zpětně působí i na filosofické koncepce, které budují na pojmu struktury (jako u nás např. J. L. Fischer).

* * *

Zastavme se ještě stručně u *sociologie*. Je dáno už povahou věci, že k strukturálnímu pojetí v sociologii mohly dospět spíše směry orientované objektivisticky nebo organisticky než směry subjektivně psychologické nebo popisně empirické. Jelikož tomuto tématu je věnován referát doc. Macků, nechci zde zabíhat do žádných podrobností. Jenom si dovoluji udělat malý exkurs do dějin české sociologie, a to ke G. A. Lindnerovi.

Lindnera lze řadit mezi předchůdce českého funkcionálního myšlení v sociologii. Lindner totiž uplatňuje určité organicistické pojetí společnosti, které je zřetelným vykořeněním z mechanicismu a v němž se u něho projevuje zejména vliv Darwina a Spencera. Za druhé se jeví předchůdcem snah moderní české sociologie i svým pojetím vzniku společenských jevů. V této otázce vychází bezprostředně z Herbartovy psychologie, a tím zprostředkovaně i z metafyziky, kterou ovšem Lindner jinak nepřijímá, jako v podstatě většina herbartovců, působících ve filosofii, sociologii nebo v jiných odvětvích společenských věd v druhé polovině 19. století, nicméně tyto ontologické a metafyzické předpoklady jsou implicitně obsaženy v některých jejich metodologických pozicích. Lindnerův pojem společenského, nebo jak Lindner říká, sociálního vědomí nevychází z prin-

že sociální vědomí vzniká jako součet individuálních vědomí, a neextra-
je tedy beze zbytku zákonitostí individuální psychiky na celé společenské
omí, ale chápe sociální vědomí jako produkt vztahů, vzájemných styků
viduálních vědomí, jako to, co stojí nad prahem sociálního vědomí. Pře-
eno do moderní terminologie dalo by se říci, že Lindner chápe sociální
omí jako určitou funkci vědomí individuálních. Je si vědom kvalitativní
šnosti obou jevů a neredukuje je na sebe navzájem, aniž ovšem ještě dospívá
jich pojetí jakožto samostatných struktur. Lindner vidí určitou funkcionální
slost, nikoliv však ještě v mezích strukturální zákonitosti.

ovšem zajímavé, že na rozdíl od české estetiky, od českého estetického
kturalismu nebyl si český sociologický strukturalismus vědom své genea-
cké souvislosti s českým herbartismem. Toho dokladem může být například
enze J. L. Fischera na Lindnerovy Myšlenky k psychologii společnosti jako
ladu společenské vědy, které vyšly v roce 1929 v českém překladu po prvě
Sociol. revue, 1, 1930, 307—312). Fischer Lindnerovu metodologickou pozici
títá jako historicky překonanou. Lze to snad vysvětlit tím, že Herbartova
afyzika a psychologie byla již dávno ve vědeckém povědomí zasuta a po-
ována za překonanou etapu, kdežto v tradici české estetiky byly některé
bartovské přístupy ještě živé.

okud jde o prehistorii nových metodologických hledisek v české sociologii,
i se jen krátce zmínit, a to na základě výzkumů, které v poslední době pro-
la Dr. Obrdlíková a doc. Macků, o předpokladech strukturálně funkcionál-
o pojetí u Arnošta Bláhy, které lze vidět ve dvou skutečnostech: Jednak ve
tění, že sociální skutečnost je vyšším typem skutečnosti, tedy určitý princip
redukcionismu formulovaný u Bláhy už v roce 1919 (viz Předmět sociologie,
ká mysl, 1919), a za druhé pojem sociální situace, částečně inspirovaný
ologií Durkheimovou, jako označení pro specifičnost sociální skutečnosti,
ity sui generis, který Bláha rozpracovává sociologicky v roce 1925 v Socio-
i dětství. Ovšem vlastní Bláhův strukturálně funkcionální systém, který ozna-
e jako federativní funkcionální, se formuje, ať už z podnětů domácích
o cizích i z vlastní vývojové logiky, až později a do ucelené podoby dospívá
oce 1937 v Sociologii inteligence.

alší český badatel, který přispěl podstatně k formulaci nových principů
kturalně funkcionální sociologie, byl Josef Ludvík Fischer. Fischer v r. 1927
tuje, že „dosavadní vrcholný metodický princip vědecké práce, žádající
lad složitějších útvarů nižšími, resp. převedení prvých na druhé, bude na-
zen principem právě opačným, který by v útvarech nejsložitějších spatřoval
k výkladu všech skutečnostních útvarů ostatních“ [viz: Budoucnost evrop-
kultury]. Toto zjištění vychází samozřejmě z analýzy stavu vědy té doby.
opět se zde projevuje disproporce mezi metodologickým vývojem vychá-
cím z jednotlivých věd a obecně metodologickými pozicemi formulovanými
půdě filosofie. Konfrontujeme-li tento závěr J. L. Fischera s velmi starou
xovou poučkou o anatomii člověka jakožto klíči k anatomii opice, vyslove-
v duchu Hegelovy dialektiky. Je to nový důkaz toho, o čem byla řeč už na
átku. Fischer dále upřesňuje své pojetí sociologie v duchu nových principů
cem roku 1929 (viz: Dvě kapitoly k Masarykově sociologii, Sociol. revue, 1,
0, 21—40), kdy rozšiřuje platnost starého Comtova pojmu sociální konsensus
vlivem moderního strukturálního bádání a definuje ho zcela novým způ-
em. Fischer zdůrazňuje odlišnost sféry anorganické, organické a zejména
lečenské a ve snaze pochopit specifičnost společenských jevů, odmítá při

výkladu sociálních jevů princip redukce nebo mechanické kauzality a zjišťuje
pluralitu podmínek v rámci pojmu sociální konsensus, který je zároveň určitým
jednotícím principem všech společenských jevů, předpokládajícím už určité
strukturální uspořádání. Směřuje tedy zcela jasně k pojetí struktury, chybí zde
ovšem v této době ještě rozpracovaný pojem funkce.

* * *

Věnujme nakonec pozornost *filosofii* samé. Některé metodologické principy,
o nichž zde již byla řeč, vznikaly současně i v rámci úvah filosofických. Připo-
meňme v této souvislosti znovu Diltheye. K tomu přistupuje ještě celá řada mys-
litelů, kteří se od 90. let snažili nějakým způsobem na půdě filosofie vyrovnat
s mechanistickými principy, ať už to byl Bergson, Driesch, James, u nás Rádl
nebo zčásti i Masaryk. Všichni tito myslitelé jsou však silni spíše v kritice
starých metodologických požadavků, než v pozitivních řešeních. Boj proti na-
turalismu a mechanicismu má v této době někdy také vyhraněné ideologické
aspekty s intencí krajně pravicovou. Za příklad může sloužit Othmar Spann,
jenž vycházejí z některých, dalo by se říci, strukturalistických hledisek, od-
mítá v rámci boje proti naturalismu velmi ostře marxismus, který považuje za
typický případ ideologicky nebezpečné naturalistické redukce.

Na český filosofický strukturalismus působí v období do roku 1930 především
podněty vycházející z vědy, z konkrétních věd, a to zejména psychologie tva-
rové. Hrají zde ovšem úlohu i jednotlivé teze různých filosofických odpůrců
pozitivismu, kteří se vyslovovali kriticky k mechanickým koncepcím, působí
zde v určitém vymezeném úseku, zejména pokud jde o pojem smyslu a vý-
znamu, i fenomenologie zprostředkovaná především Husserlem a Maxem Sche-
lerem. Nepůsobí však v této době například myšlenky Mannheimovy, ani holis-
mus, i když hlavní práce Smutsova Holism and Evolution vyšla už v roce 1926
(do roku 1930 nenalezeme žádné podstatné ohlasy na tuto knihu, nebo na
koncepci s ní spojené), nepůsobí také ani Spann, který svou „strukturální“
koncepci rozvíjí právě bezprostředně před rokem 1930 a v druhé polovině 30. let.
Strukturální filosofie jako soubor metodologických pravidel se v této době za-
číná formovat tak, jako se formovaly tyto principy v ostatních vědách, o nichž
byla řeč.

Kvalitativním zlomem ve formulaci těchto principů je únor 1930, kdy vzniká
první ucelená strukturální teorie na půdě české filosofie, a to v tezích J. L.
Fischera nazvaných O dvojím řádu. Profesor Fischer ve svém referátu, který
nám dal k dispozici, se zmiňuje o této práci, avšak myslím, že nezdůrazňuje
význam, jaký podle mého soudu tato práce v té době i z hlediska dnešního
měla. I když šlo ještě o tezovitě vyjádření určitých principů, nikoliv o jejich
vlastní rozpracování, přece jenom je nutno vidět, že se tu objevila nová kon-
cepce, shrnující stav dosavadních výzkumů v této oblasti a vytvářející základ
pro jejich další rozvoj. Nové je především to, že chápe strukturalismus jako
určitou novou kulturní orientaci. Nejde už tedy jenom o úzký metodologický
princip, ale jeho platnost se rozšiřuje na celou oblast filosofickou a světo-
názorovou. Dovolte, abych na závěr podstatnou část těchto tezí pro jejich vý-
znam ocitoval.

„Podstatným znakem kulturní orientace strukturální je její skladebnost a vy-
plývající odsud spojitost jednotlivých kulturních útvarů i jednotlivých částí
kulturního a sociálního celku. Teoretickým výrazem této orientace jsou zásady
vědeckého a filosofického strukturalismu. Tyto zásady jsou:

skutečností dění jest utvářeno tak, že jednotlivé jeho částice jsou určovány zřeteli celostními, tj. zapadají jako víceméně samostatné částice do hierarchicky vrstvených celků;

Různé útvary skutečnosti dlužno považovat za podstatně heterogenní a nazájem nepřevoditelné;

Výklad útvarů složitější stane se proto základem pro výklad útvarů jednodušších;

Spojitost těchto útvarů jest právě celostní a celostními zřeteli jest určován jejich rozvoj, přičemž doposud danými útvary nevyčerpává se možnost nových, nově vznikajících.

Skutečnost ve strukturalismu jest řádovou skladbou jednotlivých částic, hierarchicky vršených a celostně utvářených, schopnou trvalého růstu (vývoje) — smyslu“ dění nabývá v ní svého oprávnění, pokud jen vůbec dovedeme odlišné útvary a vrstvy skutečnosti vykládati jako smyslu plné. Kde není možnosti, nutno se spokojiti s pouze formálním vyjádřením skutečnosti (organické), aniž i zde přestává podřízením částí celku.

Sociálním výrazem této orientace je v oblasti hospodářské *ekonomický strukturalismus*, splňující nároky tzv. *socialismu*. Jeho zásady jsou:

Hospodářské dění zařazuje se jako relativně samostatná součást do celku sociálních vztahů a podléhá zřetelům tohoto celku, takže výroba hospodářských statků jest určována těmito zřeteli, nikoliv ohledem na maximum celku: ekonomický zřetel kapitalismu se socializuje;

Uprostředkem k tomuto cíli zůstává strojová výroba, avšak podřízená zřetelům pracujících subjektů;

Spojitost kvanta výrobitelných statků jednoho a téhož druhu, jakož i různých druhů se sociální potřebou jest výsledkem plánovitého rozvrstvení výroby vzhledem k potřebám sociálního celku.

Hospodářský řád socialismu jest skladbou, určenou lidskými zřeteli, a to zřeteli pracujících subjektů, spoluvytvářejících hospodářské styky, tak jako zřeteli konzumujících subjektů, tvořících vlastní síly výroby.

Sociálním výrazem této orientace je v oblasti politické *politický strukturalismus*, označitelny jako *strukturální demokracie*. Jeho zásady jsou:

Sociální dění utvářeno jest společenskou skladbou individuí jako subjektu celku dění;

Individua třeba považovati za sociálně rovnocenná;

Sociální vztahy mezi těmito subjekty jsou určovány jejich sociální funkcí;

Spojitost těchto organizovaných funkcionálních vztahů se sociální skladbou udržována a spoluregulována hierarchicky vrstvenými orgány (demokratické) kontroly.

Sociální řád ve strukturální demokracii vzniká skladbou částečných sociálních funkcí, jejichž nositeli jsou jednotlivé subjekty, tato skladba pak podléhá jejich kontrole ...

Uprostředkem tohoto funkcionálního systému stane se uvolnění všech sociálních funkcí plánovitou organizací, takže sociální zřetele vtisknou své této epochy specifický ráz a dovedou k platnosti i k sociální účinnosti

individuální tvůrčí přínos, na každém stupni sociální hierarchie zaručovaný a podporovaný veskrze uplatňovaným principem „demokratického sebeurčení“. S tím nabude v každém ohledu převahy lidský zřetel, sloužící za vedoucí výkladový princip teoretického strukturalismu stejně jako za vedoucí princip celé sociální skladby ...“ (Předneseno ve Filosofické jednotě dne 4. 2. 1930, otištěno v České mysli, roč. 1930, 347—353).

Význam těchto tezí spočívá v tom, že se tu poprvé v českém kulturním kontextu formuluje problém strukturalismu nejen jako problém metodologický, noetický a ontologický, ale přímo jako otázka světónázorová, jako nástin *ideologie socialistické levice*. Tím zároveň význam těchto tezí překračuje hranice české kultury a stává se problémem evropským. J. L. Fischerovi tu náleží nesporný primát.

Česká strukturální filosofie spolu s lingvistikou, estetikou a sociologií se v r. 1930 dostávají do čela vědeckých a ideových snah své doby.

O STRUKTUŘE A STRUKTURALISMU

ROBERT KALIVODA

ám nejprve několik připomínek k pojmovému vymezení resp. ke způsobu pání struktury. Především bych se chtěl vrátit k tomu, co zde bylo včera eno o pojmech „struktura“ a „systém“, jak jich užívat, čemu dát přednost. hlasím s tím, že je jich možno užívat třeba synonymicky — to ostatně odídá určitému konsenzu, který je možný právě u jazyka; jazyk je totiž systé- n znaků, není přímým zrcadlením reality a vyjadřuje tedy realitu jenom kově. Nicméně sám bych dával přednost pojetí Havránkovu, které bylo už ra zmíněno, a které určitým pojmovým vymezením termínů struktura a sy- n spíše odpovídá povaze a smyslu strukturalismu. Tzn., že pojem systém je ycky spjat více s určitým *modelováním* skutečnosti, než s vyjadřováním itých objektivních skutečností, které jsou nějakým způsobem *strukturovány*. omto smyslu je dle mého názoru pojem struktury nadřazen pojmu systé- ení náhodou, že strukturalismus se nazývá právě strukturalismus a nikoliv aká systemologie. Ještě se k tomu vrátím v dalším výkladu.

ruhá poznámka se týká pojmání struktur, toho, jak vůbec přistupovat rčitě h. erarchizaci strukturních vrstev. Kolega Kamarýt tady předložil pojetí vrstev, ve kterých je možno rozlišovat určitá strukturní seskupení. Já bych hlasil, ovšem s jistým obměněním. Domnívám se, že je především třeba brát vědomí určitý účelový systém, který je přímo určitým účelovým mechanis- m. Kamarýt tady mluvil například o kybernetickém modelu. Domnívám se, kybernetický model je třeba chápat jako účelový systém, jako účelový hanismus; ačkoliv je dnes asi vůbec nejsložitější systémovou účelovou struk- ou, tak v jistém smyslu — právě v hierarchii struktur — je článkem nejniž- a nejjednodušším. Měříme-li totiž strukturnost skutečnosti *stupněm dialek- nosti*, tak zde je právě k dialektice nejdále; dialektičnost — a to se týká hníky vůbec — se projevuje teprve ve fungování společenském, ke kterému přirozeně každý lidský účelový systém a účelový mechanismus určen.

ále je tu sféra mechanické struktury. Jestliže určitý proud myšlení chápe aktury převážně mechanisticky, pak je třeba vidět, že se tento typ myšlení e k jistým skutečnostním realitám, kde skutečně prvky dialektiky nejsou opředí nebo neexistují; proto je lze označit za struktury mechanické. Myslím, právě to, co zde na topografii demonstroval kol. Materna, tedy topografické yčení skutečnosti, vyjadřuje určitou vztahovou strukturu, ve které je možno ojit se s jistými vymezeními, která sice odpovídají některým formálně ckým vazbám, kde ale právě dialektičnost nemá více méně místa. Ačkoliv m k topografii vřelý vztah, domnívám se, že topografii je nutno nějakým ovým způsobem hodnotit. Ty vazby, které byly Maternou uváděny, jsou vztahy ného řádu jako třeba výroky „máma má Evu“ nebo „my máme mámu“; jsou skutečnosti jistého řádu, v nichž lze těžko objevit hlubší, složitější vztahy, ré ve skutečnostech dialekticky strukturovaných už existují. Je ovšem jisté, l v jazykově gramaticky systemisovaných větách se nacházejí prvky dialek- y, neboť jazyk nevyjadřuje jen skutečnost v topografické rovině. Například a „máma jí maso“ představuje už postižení jiné kvality skutečnosti, kde lektický moment vstupuje mnohem výrazněji do popředí; neboť Freud při lyze lidské existence ukázal výstižně, že princí) inkorporace a princí) des-

trukce jsou základními dialektickými principy, které vytvářejí lidskou skuteč- nost. To vyjadřuje velice výrazně právě věta „máma jí maso“.

Čili i tady jsou rozdíly, které je třeba respektovat; jazyk, protože musí zachy- covat i ty složitější vztahy, které jsou ve skutečnosti, tím, že musí celostně vyjadřovat vztah k realitě, je už dialektickou strukturou; je však dialektickou strukturou i svým vztahem ke společnosti, jejíž je součástí.

Je tady ovšem problém, který je doposud nerozřešen, a který je stále v dis- kusi, totiž problém, do jaké míry je subjekt — predikátový vztah, který se projevuje v přiřazování, v používání spony „jest“, do jaké míry je prvkem dialek- tickým nebo nedialektickým. O tom se dnes rozvíjí diskuse mezi našimi moder- ními logiky a kol. Javůrkem, jak můžeme sledovat ve Filosofickém časopise. Tato diskuse zatím ještě není uzavřená; i když jsem původně měl a mám stále rezervu k tomu dialektizovat tuto sponu a sympatizoval jsem v tom s logiky, myslím, že argumentace Javůrkova, který zastává leninskou koncepci dialek- tické logiky včetně chápání spony „jest“ a snaží se ji dále rozvíjet, má svoji racionalitu a má své otevřené možnosti. Myslím sám, ačkoliv se v této oblasti považují za laika, že dialektičnost jazyka vynikne mnohem více tehdy, až se začne logicky uvažovat nikoliv jen nad neplnocennými, subsumativními slovesy „míti“, „býti“, „nýbrž“ i nad slovesy plnocennými, skutečnými a nad jejich funkcí lexikální i syntaktickou.

„Skrze jazyk“ se tak dostáváme k vrstvě dialektických struktur, v nichž jde především o rozpornost, která je však zároveň jednotou, dále o princip negace a negativy a konečně o princip dialektické proměny. To jsou, zdá se mi, zá- kladní rysy, které dialekticky strukturovanou skutečnost charakterizují.

Myslím, že takto je třeba hierarchizovat strukturní vrstvy skutečnosti; a je třeba si přitom položit otázku, do jaké míry právě dialektické strukturní vrstvy jsou v celku skutečnosti tou rozhodující, centrální veličinou a do jaké míry ne. Já se domnívám, že jsou a že právě český strukturalismus — víme z posledního vývoje, že francouzský strukturalismus jde snad v těchto věcech ve šlépějích strukturalismu českého — tíhne a tenduje ke zcela vědomému chápání celkové struktury skutečnosti jako struktury dialektické; toto stanovisko je patrně adekvátní hierarchickým vztahům mezi jednotlivými vrstvami struktur, které ve skutečnosti existují.

Další poznámka se týká problému funkcionalismu a chápání funkce. Myslím, že zde je třeba rozlišovat dva významy, které je nutno v používání pojmu funkce a fungování respektovat. Jednak jde o teleologický smysl, o kterém zde již byla řeč, o *finalistický smysl*, který je úzce spjat právě s lidskou skutečností a lid- skými strukturami. Ovšem pojem funkce má ještě další význam, význam *fungo- vání ve struktuře*. To je významově něco jiného, protože fungování ve struktuře musíme zjišťovat a zjišťujeme i v mimolidských strukturách, kam onen speci- fický lidský finalismus nelze přirozeně vkládat. Tento význam fungování ve struktuře se přirozeně vztahuje i k lidskému jednání a k lidským strukturám; ani v lidských strukturách nevystačíme zdaleka s pouhým „čistým finalismem“. Je třeba tedy vidět, že pojmu funkce jakožto centrálnímu pojmu struktura- listického chápání skutečnosti, je třeba rozumět v této jeho dvojakosti, přičemž pohyb od lidské skutečnosti k mimolidské je zároveň pohybem, v němž onen teleologický aspekt ustupuje, mizí, aby ve vrstvách mimolidské skutečnosti živé hmotě nejvíce vzdálených ustoupil zcela prostému fungování ve struktuře.

Přitom je třeba si být vědom podvojnosti finality a kauzality. Zde je právě jeden z nejcennějších rysů strukturalismu. Strukturalismus, přestože včlenil

znávacího systému pojem finality jako pojem klíčový, nezůstal na této úrovni, na čistém teleologismu, nýbrž pokusil se chápat tuto finalitu i ve vztahu k kauzálním, tj. vypracoval určitý *kauzálně funkcionální přístup ke skutečnosti*. Mukařovského koncepcí estetická je vysvětlitelná jedině tehdy, když budeme vědět, že u Mukařovského nejde zdaleka o finalismus v onom úzkém smyslu, nýbrž o kauzálně funkcionální analýzu skutečnosti.

Strukturalistický funkcionismus je tedy něčím zcela jiným, než určitým způsobem použití aristotelského typu teleologismu, který vede k antropomorfnímu výkladu skutečnosti, který vnáší lidské elementy, umělé elementy do chápání světa a který se v jakési nové podobě a v určitém specifickém smyslu objevuje v moderní době ve fenomenologickém přístupu ke skutečnosti. Rozdíl od chápání činné lidské subjektivity, která svou projekcí konstituuje člověka, dokázal například podle mého názoru Freud ve svém chápání činného lidstva jako subjektu mistrovským způsobem rozvinout výše zmíněný kauzálně funkcionální a kauzálně teleologický výklad lidské existence; a proto právě tyto metody freudovské analýzy lidské existence spadají určitým způsobem do oblasti strukturalistického myšlení.

Od odkud pak jde o český a československý strukturalismus, jehož hlavními představiteli jsou nesporně Fischer, Hrušovský a Mukařovský, vysvitlo již z jednání z roku 1928, že právě na československé půdě byl rozvinut určitý strukturalistický přístup ke skutečnosti a strukturalistické chápání skutečnosti do určité specifické podoby. Do podoby, která vede, a už přímo dovedla k onomu teleologickému chápání struktury skutečnosti, které zároveň přivádí své tvůrce k levici. Na myšlenkovou levici a do konceptu marxistického. To je věc, která má mimořádný význam nejenom na půdě domácí, nýbrž má mimořádný význam i v mezinárodní.

Zajímavá je přitom určitá věc, kterou by se měla současná česká filosofie speciálně česká historiografie filosofie zabývat. Zatím převládají v našem marxistickém myšlení, tedy v myšlení po XX. sjezdu, v tom myšlení, které je důležitou součástí našeho regeneračního procesu, přístupy, budující na určité koncepci, kterou by bylo možno nazvat lukácsovsko-fenomenologickou. To bylo vidět i z referátů, které byly dnes předneseny. Z toho se také vyvinula „filosofie praxe“.

Tento přístup velice zrelativizoval a někdy odmítl to, o co usilovala filosofie předtím, a o co v marxistickém stadiu usiloval zejména Engels: vybudovat ontologii, která by nebyla jenom humanitní filosofií, filosofií člověka, nýbrž určitým pokusem o filosofii světa, usilující formulovat obecné principy veškeré skutečnosti. A je přitom charakteristické, i když doposud naprosto nedocenené, že tento ontologický trend se vytváří právě v československém strukturalismu. V tomto ohledu, které zde bylo vysloveno, že totiž nesmíme směřovat filosofii se strukturalismem, bylo by třeba přezkoumat třeba na díle Igora Hrušovského, který se, zdá se mi, filosofem „par excellence“, a který strukturalistické principy vyzvedl zcela evidentně na filosofické rovině. Právě do polohy filosofie jako ontologie. Nebo J. L. Fischer. Jeho filosofická práce prochází dvěma fázemi. V první předválečné jsou již přirozeně obsaženy základní filosoficko-ontologické prvky jeho koncepce, ale tato koncepce se aplikuje a projektuje především na sociální skutečnosti; ovšem v druhé, současné fázi krystalizuje již Fischerova koncepce do klasické československé podoby. Fischer je další významný československý — a nejen československý — filosof, který svou tvůrčí, myslitelskou prací přivádí strukturalismus do nejnáročnější filosofické polohy.

A konečně Mukařovský není vůbec jen pouhý literární teoretik a estetik, filosofický estetik. Největší přínos, který podle mého názoru přináší Mukařovského estetika, spočívá v tom, že Mukařovský rozbil metafyzická pojetí krásna, které bylo důležitou stavebnou součástí metafyzické filosofie jako celku, i když se různým způsobem variovalo. Mukařovského pojetí estetického je filosofický výdobytek mimořádného filosofického významu. Je třeba prostě vidět, že nejvýznamnější představitelé našeho strukturalismu jsou tvůrci nových filosofických hodnot, že patří mezi nejvýznamnější představitelé československé filosofie XX. století; na této konkrétní skutečnosti bude muset naše současná filosofie budovat své soudy o vztahu strukturalismu k filosofii.

Další poznámka se týká vztahu synchronního a diachronního momentu v marxismu a ve strukturalismu. Určitá linie strukturalně genetického chápání marxismu byla rozvinuta v pojetí lukácsovském. V této linii to byl zejména Goldmann, který formuloval pojetí marxismu jako strukturalně genetického myšlenkového systému. Na Goldmanna navazuje Kosík ve své Dialektice konkrétního, který ovšem nešťastným způsobem staví onen strukturalně genetický marxismus proti českému strukturalismu. Tato interpretace není ovšem adekvátní. Je třeba vidět, že právě v českém a československém strukturalismu se formuje pojetí teorie jakožto geneticko-strukturalní názorové soustavy, i když je často uloženo v konkrétních analýzách a nikoliv v heslech.

Pro československý strukturalismus je charakteristické a specifické, že vyrůstá z konkrétních věd a z konkrétního vědeckého bádání, zatímco ona lukácsovská linie má ke konkrétnímu vědnímu bádání a ke konkrétnímu životu poněkud dále. To je vidět například na tom, co zde již bylo řečeno o Lukácsovi. Lukács vykládá buržoazní společnost a buržoazní kulturu z kategorie „odcizujícího“ zboží; tím se řada marxistů dala svést, „odcizující“ zboží se jím stává jakousi ontologickou esencí, ze které chtějí vysvětlit celé buržoazní vědomí a celou buržoazní skutečnost. Analyzujeme-li konkrétně kapitalismus a jeho vývoj, pak se brzy ukáže, že takový předpoklad je nepřijatelný. Těch několik poznámek o fetišismu, které jsou v Marxově Kapitálu, je absolutizováno, „prázdňá“ abstraktnost buržoazního vědomí je uváděna do krátkého spojení s kapitalistickým fungováním zboží. Není bráno na vědomí, jak složitým způsobem tzv. „prázdňá abstraktnost“ vzniká a funguje právě v buržoazní společnosti. To ovšem chce konkrétní analýzu. Když mluvíme o dějinách, tak konkrétní analýzu dějin. A je to, jak se domnívám, právě československý strukturalismus, který již přispěl významně ke konkrétní analýze skutečnosti i ve směru diachronicko-historickém a zasloužil se tak velmi podstatně o odhalení řady významných souvislostí lidské skutečnosti.

Nejzákladnější filosofický přínos strukturalismu — navazují tak na úvodní poznámku svého referátu — spatřuji v tom, že vyzvedl strukturu jako základní ontologickou kvalitu. Struktura prostě překonala metafyzickou substanci. *Objektivní skutečnost, svět jsou pochopeny jako struktura, v hierarchii filosofických kategorií získává struktura místo ústřední*. Zejména u Hrušovského je výrazně rozvinut tento pohled a obecné strukturalní chápání skutečnosti, jak bylo patrné i z jeho referátu, který přednesl na této konferenci. U Fischera je tomu přirozeně taktéž. V tomto ohledu se pojem struktury stává přímo klíčovou hodnotou nikoliv jen ve věcném slova smyslu, nýbrž i ve smyslu filosofickém, stává se jedním z nemnohých filosofických výdobytků, které vývoj moderního filosofického myšlení přinesl.

O HISTORISMU A STRUKTURACI JAKO DIALEKTICKOLOGICKÝCH PRINCIPECH*)

LUDVÍK TOŠENOVSKÝ

závěr ještě poznámku k tomu, o čem tady včera hovořil kolega Chvatík, o Mukařovského ve čtyřicátých letech. Myslím, že o Mukařovského stu-
že čtyřicátých let, kdy fenomenologie na Mukařovského velmi silně působí,
o dobře uspořádat nějakou speciální diskusi; tam by se dal ozřejmit cha-
těchto textů. Myslím, že podrobnější analýza by ukázala, že v těchto
h, speciálně ve studii o místě estetické funkce mezi ostatními, je způsob
ní magické, praktické, teoretické a estetické funkce poněkud nekonkrétní
ogický; i na řadě dalších problémů by se dalo ukázat, že zde existuje
spornost.

kturalismus přinesl dle mého názoru estetice základní nové poznání tím,
chopil dialektiku mimoestetických a estetických kvalit. Zatím nevím, že
fenomenologickém systému bylo možno tuto dialektiku nějak postihnout;
arakteristické, že třeba talentovaná práce Mokrejšova, která u nás nedávno
a která se pokouší o určitou estetiku, budovanou právě s využitím feno-
logicko-existencialistických hledisek, se dostává do jisté slepé uličky ve
, kdy přistupuje k základní výpovědi o tom, co je to umělecké dílo a co
estetický artefakt; a pokud pracuje s určitými kategoriemi, tak jsou to
orie strukturalistické. Nejde o znak — neboť tento pojem má ve fenome-
li své domovské právo. Ovšem trojpólný princip kategorií znaku, artefaktu
kce, který Mokrejš uplatňuje, představuje základní jádro a výtěžek struk-
stické estetiky. Může se stát, že se v estetické linii našeho současného
ní vytvoří nějaký fenomenologický systém, který v tomto směru přinese
hodnoty, ale to bude záviset od další práce na tomto poli.

ak se ovšem domnívám, že fenomenologie může plodně působit na součas-
strukturalní literární teorii a vědu tím, že klade důraz na otázku smyslu.
kturalistická literární věda a teorie neudrží dnes, jak se mi zdá, plně
monii to, co strukturalismus považuje za základní, totiž všestranný sémant-
rozbor uměleckého artefaktu, speciálně pokud jde o začlenění tohoto
aktu do struktury sociální. Mukařovského základní požadavek a princip,
otíž estetická teorie se musí dostat do naprosto organické souvislosti se
logií umění, není zatím dnešní strukturalní literární vědou plně realizován
jevují se naopak určité tendence k návratu k formalističtějšímu chápání
kturalismu. Naplnit sémantický rozbor literatury a uměleckého díla vůbec
nená přejít k analýze širších významových souvislostí, tzn. k organickému
nění analýzy sociologicko-antropologické do analýzy esteticko-estetické. Zde
e fenomenologie podnětně působit na další rozvoj strukturalismu, neboť
e otázku smyslu jako základní. Absorbovat tento vliv ovšem neznamená
omenologizovat“ strukturalismus. Neboť literární a uměnovědný struktural-
ismus si již vypracoval vlastní koncepci a otázku smyslu umění musí hlou-
a všestranněji řešit důslednějším rozvinutím a použitím specifických hle-
k a prostředků, které již sám zformuloval a teoreticky zdůvodnil.

V posledních letech se znovu stal strukturalismus zásluhou většího počtu
francouzských (také marxistických) speciálních vědců a filosofů předmětem
živých diskusí. Snad nejživěji se o těchto otázkách diskutuje v Československu,
tj. v zemi s bohatou strukturalistickou (speciálně vědní i filosofickou) tradicí.
Většina československých diskutujících filosofů jako marxistů se zamýšlí sou-
časně i nad vývojovým hlediskem těžko odmyslitelným od marxistické metodo-
logie.

Náš příspěvek k analýze pojmů „historismus“ a „strukturace“ je třeba pova-
žovat za součást zmíněných diskusí, bude však zaměřen poměrně dost úzce.
Budeme v něm o těchto pojmech uvažovat jen jako o dialektickologických prin-
cipech, a to ještě hlavně o jejich vzájemném vztahu.

1. O dialektickologických principech

Pod „principem“ zde rozumíme rámcovou zásadu, která se od pravidla logiky
(formální logiky) liší hlavně tím, že konkrétní její podoba je v každém jednot-
livém případě jiná (přitom vždy výraznější nebo méně výraznou úlohu faktorů,
který ji obměňuje, hraje to, čeho se týká), kdežto pravidlo logiky je určité, platí
obecně a jeho podoba se nemění v každém jednotlivém případě; je nezávislá na
myšlenkovém obsahu.

Dialektickologické principy budeme dále pojímat jako zásady, s nimiž člověk,
usilující o dialektickou myšlenkovou reprodukci jsoucna, přistupuje ke skuteč-
nosti. K jsoucnu pochopitelně nemůže nepatřit také myšlení jako jsoucí. Teorie
dialektické stránky myšlení jako něčeho jsoucího není totéž jako teorie dialek-
tického myšlenkového reprodukčního procesu, i když jde o teorie vzájemně
velmi těsně spjaté; prvá má převážně charakter ontologický, druhá dialekticko-
logický. Dialektickologickou teorií je pak záhodno odlišovat od dialekticko-
logické metodologie. Prvá zkoumá některé tendence, některé stránky až záko-
nitosti dialektického myšlení jako reprodukčního procesu, kdežto druhé jde
především o rozbor principů i jejich vzájemných vztahů, jakož i těch rámcov-
ých doporučení, která lze odvodit z různých stránek a zákonitostí veškeré
teorie dialektického myšlení.

Dále budeme vycházet z toho, že obsah učení o jsoucnu, tedy obsah ontologie,
pojmané především jako „prima dialectica“, je dán na prvním místě samým
jsoucнем a na druhém místě (i když zcela nevyhnutelně také) našimi metodami
jeho poznání, zvláště jeho myšlenkové reprodukce, kdežto ve vztahu teorie
a metodologie dialektického myšlení je tomu naopak: zde jde především o dia-
lektickologickou metodologii, i když také o dialektickologickou teorii. Zvolili
jsme toto východisko proto, že jsoucnem, tedy i jsoucími objekty filosofických
úvah, se člověk obírá za tím účelem, aby je teoreticky vysvětlil (poznal) a jako
poznané měnil podle svých potřeb a zájmů, kdežto dialektickou myšlenkovou
reprodukcí studuje nejen proto, aby vybudoval její teorii, ale především proto,
aby z ní odvodil rámcový návod, metodu, jak myslet. Přitom existence onto-

*) Pozn. red.: Tento referát autor na žádost red. podstatně rozšířil, aby spolu s dal-
šími statěmi, uveřejněnými ve FČ ČSAV a v bratislavské Filozofii SAV, mohl být dán
k dispozici bělehradské red. časopisu Filozofija pro připravované československé číslo.